

lyezte bizalmát, s több változatban is megírta azt a boldog pillanatot, midőn elnyerjük az üdvösséget. Ebből a verstípusból idézzük *Az Isten igazsága és irgalmassága* című költeményét, mely egy-két döccenőjével is figyelmet érdemel. „Irgalmasságod, szent Isten, egy nagy tenger. / Mely rózsás habokkal mindent elfut szépen, / S örök igazságod, mint egy gránitszikla. / Úgy áll a hullámok kelles közepében. // Boldog ember, ki a tengerre szállott; / Mert ha a sziklák széttörik és sajkája / Irgalmadnak habzó tengerébe süllyed, / S ott az üdvösségnek biztos réve várja.” Depressziójában, olykor fojtogató magányában e rév ismerője maradt, s ha dadogó szavakkal is, ide kormányozta hívei és a saját hajócskáját.

RÓNAY LÁSZLÓ

SUHAI PÁL: BÁBELI ADOTTSÁGOK

Úgy emlékszem, már az óra elején elújságotam, hogy a napokban kisfiam született. Mindenesetre az óra végén, ahelyett, hogy szedelőzködtek volna, meghívtak sörözni az egyetemmel szemben lévő, híres Százévesbe. 1967. május havát írtuk. János fiam azóta negyvenhét éves háromszoros családapá, egyetemi docens. Suhai Pál a szemináriumi csoportom hallgatója volt, azóta is kapcsolatban vagyunk egymással. Verseit a kezdetektől ismerem. 2010-ben *Külön körön* címmel közreadott egy válogatásra-valót abból, amit még egyetemi hallgató korában írt, és ezekkel a szavakkal dedikálta: „Ezek az egykori tanítvány egykori versei”. Ahogy most leveszem a polcra a füzeteszerű kiadványt, gépelt lapok esnek ki belőle, versek, versfordítások. Nem egyszer küldte el verseit még megjelenés előtt, s többszörös levélváltásba bocsátkoztunk róluk, az utóbbi időkben persze már e-mail formában.

Először 1971-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó *A magunk kenyerén* című antológiájában jelent meg a nagyobb nyilvánosság előtt, többek között Bertók László, Czigány György, Dobai Péter és Veress Miklós társaságában. A nemzedékinek látszó kötetben (valójában nem az volt) én Szabó Sándor versei elé írtam néhány ismertető sort, őt pedig nem kisebb költő mutatta be, mint Csoóri Sándor. De nem is bemutatva, hanem inkább olyasféle tanácsokkal látta el, amelyeket a maguk útját járó fiatal költők nem szoktak megfogadni. Később Vészi Endre rajzolt kis arcképet versíró természetéről: „Vakmerő fogalomtársításokkal új fogalmakat teremt, s a maga építette mitológiában napjaink világa jelenik meg. Suhai Pál jelentős tehetség: az igazak és ügyesek rajzásában a figyelni érdemesek közül való.”

Azóta hat verseskönyve jelent meg, pontos filológusként rész vett a Mikszáth-kritikai kiadás

munkálataiban, írt tankönyvet, három prózakötete van esszéekkel, tanulmányokkal, irodalmi levelekkel, és van egy Rilke-kötete hatvankét fordítással. Tiszteletre méltó életművet tud maga mögött, helye van a legújabb kori magyar irodalom történetében. Amikor annak idején szemináriumi vezetője voltam, a köztünk lévő hat esztendő egy egész világot jelentett, de amikor idén hetven éves lesz, egyszerűen pályatársak vagyunk és mindketten öreg emberek.

Rilke költészete irodalmi alapélményei közé tartozik, legalább úgy, mint a hazaiak Vörösmartytól József Attilán át a maiakig. Költői hangja mégis leginkább a Nyugat harmadik nemzedékének arra a hangvételére hasonlít, amelyet Kálnoky László, Jékely Zoltán, Rónay György, Takáts Gyula nevével lehet körülírni. De ez a hasonlóság nem hangutánzás eredménye, és nem is irodalmi hatás következménye, nem kívülről jön, hanem bensős rokonság. Ő maga ilyen. A harmadik nemzedék olyan, másféle iránymutatói, mint Határ Győző vagy Weöres Sándor, távolabb vannak tőle. Nem akarja a gondolattól elválasztani a logikát, nem akarja szélnek eresztetni a szót a mondat rabságából. Személyiség-sokasító szerepteremtés helyett a közvetlen Én-azonosság keresése igazgatja. Finoman kimunkált, esztergályozott nyelven szól, versesi, poétikai megoldásaiban még árgus szemmel firtatva sem lehet szakmai hibát fellelni. Verstechnikai tudása hibátlan és természetes modulattal tudja beépíteni abba, amit ír.

A versválogató antológia után mégis csak 1984-ben jelent meg első önálló kötete. Többek között ezért panaszkolja hendiikepes pályakezdését, és panaszzavaiban igaza is van: ám senkit nem lehet kárhözható érte. Hangvételével, hogy úgy mondjam „irályával” késve indult már 1971-ben is, de életkoránál fogva nem indulhatott volna sokkal előbb. Mire azonban szóhoz jutott, magára maradt esztétikai értékeivel, amelyeket finom érzékel fel kellett volna ismernie az irodalomkritikának. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy 1968-tól ott volt már Tandori Dezső, a 70-es évek első felében bejelentkezett Spiró György, kisvártatva letette névjegyét Esterházy Péter. Szinte föld-rengésszerűen átalakult az irodalmi ízlés, és átfordult az érték-várakozások egész bonyolult rendje. Az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás történetében talán először az érdeklődés középpontjába a költészet helyett a merőben új utakon járó regényírás került, a vers hagyományos elsőbbségét a próza vette át. Rendkívüli változások következtek be az irodalmi nyelv egész szerkezetébe, és ezzel párhuzamosan jelentősen átalakultak az irodalomkritikai értelmezések és értékvizsgálatok hangsúlyai és módszerei is. Ez persze nem azt jelenti, hogy Orbán

Ottótól és Petri Györgytől kezdve máig a költészet kevesebb értéket teremtett volna, mint korábban, csak azt jelenti, hogy a kritikai figyelem világító fókuszpontja átkerült a prózára. Egy más éghajlat kezdődött az irodalmi életben, és ez alatt az éghajlat alatt másképpen kell felöltözni.

A *Bábeli adottságok* című új kötet vegyesen tartalmaz verseket és prózai írásokat, leveleket, tanulmányokat és kritikákat. Az én értékrendemben az irodalmi tanulmány és a jól megírt kritika egyenrangú félként a szépirodalom non-fiction nevű műfajaihoz tartozik, nem is beszélve az eszszéről, ami prózánknak hagyományosan egyik kiemelkedő ágazata. Suhai Pál nagyon jó prózát ír. A kötet misszilis levelek hosszú sorával kezdődik, második fejezetében esszéket, kritikákat közöl, és egy csokorra való verssel fejeződik be.

A levelek valóságos, elküldött levelek, nem kitalációk, és a címzettek betűrendjében sorakoznak egymás után, tekintet nélkül megírásuk időpontjára. Ez ebben az esetben el is fogadható rendezési elv, mert időtávuk nem vész a messze múltba, alig ível át az elmúlt néhány évnél nagyobb távolságot. Végiggondolt, megformált, jól megírt esszé-levelek, levél-esszék, van bennük szó apró-cseprő napi eseményekről is, egy betonlépcső kijavításáról, a címzett hogylétéről, egy közös barátért érzett aggodalomról, de a levelek fő és szinte kizárólagos témája az irodalom és az irodalmi élet. Rendkívül széles és kiterjedt ismeretségi és baráti körről tanúsodva közel negyven személy szerepel a címzettek névsorában Ács Margittól Wild Lászlóig. Őket szólítja meg a levélíró, mondhatnánk velük folytat párbeszédet, s a misszilis levél csakugyan a dialógus egyik alapformája, beszélgetés, eszmecsere a másikkal. A levelek sok esetben válaszolnak a címzettek hozzá írott megelőző leveleinek gondolataira, de ezeket a gondolatokat (kérdéseket, problémákat) csak kikövetkeztetni tudjuk, nem oda-vissza levelezést közöl a könyv, csak Suhai Pál válaszait, s a viszontválaszokról már nem lehet tudomásunk. Így dialógus helyett inkább irodalmilag igényesen megformált monológokat hallunk. Véleményt, az ő véleményét, amely a legtöbb esetben meggyőz bennünket igazáról, de nem mindig.

Előfordul, hogy a véleményezésre hozzá elküldött kéziratnak kijavítja a helyesírási hibáit, előfordul, hogy a szakmánkban köztisztelőben álló barátunknak a sajtóhibáira hívja fel a figyelmet, ami a valóságos levelezés folyamatában kedves szívesség, de nyilvánosságra hozatalát illetlenségnek tartom. Gyakran szerepelnek a levelekben a mai könyvkiadás nehézségei, megoldatlanságai, a finanszírozás dilemmái, ezeket mindnyáján a bőrünkön tapasztaljuk. Én négy utolsó könyvemre egyetlen fillér honoráriumot nem kaptam, mégsem jutna eszembe, hogy a neoliberális „gyenge állam-

ban” keressem a strukturális hibát, mert amint lát- szik, a most kiépülő „erős állam” sem siet, hogy megoldja ezeket a gondokat. Az is távol áll tőlem, hogy a jogi értelemben vett legitimitást azonosítani próbáljam az igazsággal és pláne az igazságosság- gal. Ismerem a huszadik század történelmét, na- gyobbik felét meg is éltem, fel tudom idézni azok- nak az eseteknek a sorát, amikor formális jogi ala- pon, elfogadott rendtartási szabályok szerint, leg- itimnek mondott választások és többségi elvek alapján szörnyűségeket követtek el. Az írástudó- nak az is a dolgai közé tartozik, hogy a formális tör- vényeknél magasabb erkölcsi elvek törvényhe- lyeihez föllebbezzen. Azt sem gondolom, amit egyik egyébként szép versében ír, hogy „Tiéd a ház, de csak ha véded, óvod (...)”. Az apa korholja is a fi- ait, ha szükség van rá. Avval óvja.

Viszont örömmel lapozok rá a hozzám írt le- velekre. Sokat leveleztünk a Rilke-fordításokról, pró- báltam véleményt mondani hangzásbeli részlete- ikről, bár nem vagyok szakavatott germanista. Ta- núja voltam a *Schlussstück*-fordítás változatainak, annak a makacs, s még azt is merném mondani, hőszi küzdelemnek, hogy ez a világszép, meggyő- ződésem szerint lefordíthatatlan verset lefordítsa. (A közvélekedéssel ellentétben igenis vannak le- fordítható versek, olvastam már olyat is, amely tar- talmasabb és szebb volt fordításban, mint az ere- detiben.) De ez a Rilke-vers nem ezek közé tarto- zik. Lator László próbálkozott vele, de hangzásá- ban valami egészen más tonalitású szöveg lett be- lőle, Suhai Pál két változatot is közöl a kötetben, az első hívebb az eredeti hangzásához. Az eredetiben a halál komor dobütéseit halljuk (*Munds, uns, uns*), valami mély, ugatásszerű hang vonul végig rajta, szemben Lator László világos színű magas magánhangzójával. A második verzió viszont a tar- talmilag nagyon fontos negyedik sort adja vissza szebben, igaz, Rilke hétköznapi egyszerűségénél retorizáltabban („Wenn wir uns mitten im Leben meinen” — „Ha hiszszük magunkat a lét szívében”).

A levelezés mindig pontos korlenyomatként mű- ködik, már a felvetett témák megmutatják kelet-kezésük idejét. E levelekben is sok minden felve- tődik, ami napjaink jellemző témája, például az in- ternet-világ, amelyről azt írja, hogy már megszü- letett, de koraszülött, s még inkubátorra szorul, hogy majd egyszer a nyilvánosság igazi tere legyen. A fő téma az irodalom és az irodalmi élet, de nem egy bezárkózó filosz írja a sorokat, hanem olyas- valaki, aki széles kitekintésre törekszik a világra. A ’68-as nemzedék tagjának tudja magát, s gondo- latainak értékrendjében ez meg is mutatkozik. Több szabadságot szeretne látni a piac szabadságánál, L. Simon Lászlónak (2011-ben) arról ír, hogy az egy- oldalú piacorientáció és nyereségorientáció káros nyomást gyakorol a kulturális életre és károsan hat

a könyvkiadásra is. Amikor ilyesféléről ír, érvelését mindig korszerű társadalomtudományi hivatkozásokkal támogatja meg. Nemcsak a jelen irodalomban él benne kortársként és pályatársként, hanem széleskörű és eleven érdeklődésről tesz tanúságot, egy egész egyetemi kollokviumra való olvasmányjegyzéket lehet kigyűjteni írásaiból. A mai nyelvfilozófia antropológiai álláspontja is hatással van rá. Egy velem folytatott levél-beszélgetésben Lányi Andrászt idézi az Én-nel és az identitás-kérdéssel kapcsolatban: „Descartes állításával ellentétben a gondolkodás nem egy gondolkodó Én, hanem mindenekelőtt egy nyelv és egy beszédkapcsolat meglétét feltételezi. Gondolokom, tehát vagyunk.” (*Napkút Kiadó*, Budapest, 2014)

KENYERES ZOLTÁN

BÖNDÖR PÁL: BENDER & TSA.

Aligha volt/van köztünk valaki, aki ne szeretné tudni, ne tette volna fel a kérdést: ki is vagyok? Ha költő az illető, erre versben keresi a választ (lásd például Petőfi), ha viszont olyan költő, aki több figyelemre méltó verseskötet után újabbban regényírára adta a fejét, akkor versben, majd regényben is kérdez, mint Böndör Pál, aki nevének variánsai alapján szeretné tudni: ki ő? Az, akinek neve könyvei fölött olvasható, vagy az, akit ettől eltérően anyakönyveztek s vezetnek azóta is mindenféle hivatalos papíron? Mert a kettő nem azonos. Nem lehet, mert a hatalom, már csak ilyen a természete, nem rugalmas, sőt, kifejezetten merev. Költőnk/írónk esetében többszörösen is. Egyfelől, mivel az államalkotó többségi nemzet beszédeiben nem használ bizonyos hangokat, melyek írásbeli rögzítésére ebből adódóan az államnyelv és a hivatalos (cirill) írásmód nincs felkészülve, alkalmatlan, ezeket átírja: ö-ből e lesz, következőképp Böndörből Bender. Másfelől pedig mivel költőnk születésekor, 1947-ben, s utána még sokáig, az anyakönyvi nomenklatúrában a Pál keresztnév nem szerepelt, ezt a név megfelelő szerb változatára, Pavlera írták át. Na és, kérdezhetnénk, miért kell ebből ekkora ügyet csinálni? Kell. Mert arról van szó, ami miatt Böndör Pál joggal felháborodik: „...megloptak, kifosztottak, semmisnek nyilvánítottak, meggyalázták a nevem...” (81). A név viszont én vagyok. Kizárólag én.

De egy névnél több is veszhet Rigómezőn, ugyanis aki a nevét veszti, az elkerülhetetlenül a nyelvét is veszti, ami pedig nemzeti identitásának elhagyását jelenti. Hogy nem egyedi sérelem a tét, hanem ennél több, arra példa lehet Márai Sándor *San Gennaro vére* című remek regényének azon részlete, melyben az olasz bevándorlási hivatal ágense amiatt értetlenkedik, hogy a vasfüggöny

mögül menekültek makacsul ragaszkodnak a nevükön levő ékezetekhez. „Mindenféle jel és ékezet van a nevükön, az irataikban, a magánhangzókön, sőt a mássalhangzókön is van ékezet. Vagy olyasmi jel, mint az ékezet. Külön ékezetük van a magyaroknak, aztán a románoknak, a cseheknek és a lengyeleknek. (...) Úgy látszik, már nincsen semmijük, s egy napon feleszámélnak, hogy ékezet nélkül nem egészen azok a világban, mint voltak régebben, amikor még ékezetük volt. Ezért cipelik magukkal görcsösen, földrészekon át, a régi, rozoga írógépeiket, amelyeken vannak még ékezetes betűk.” Erre jegyzi meg a hivatal vezetője: „Lehet. Az ékezet a személyiségüket jelenti. Félnek elveszteni valamit a személyiségükből.”

Ez a félelem munkált Böndör Pálban is, amikor a kilencvenes évek elején, nem véletlenül épp akkor, megírja *Ahol nevemet...* című versét, melyben „kificamított” vezetékneve miatt emel panaszt: Banderként „a világirodalom legnagyobb szelhámosának / lettem a névrokona”, amire — bár „az elmúltott majdnem öt évtized alatt / el kellett nekem is követnem / egyet s más” — semmiképpen sem tart igény. Azt viszont szeretné, ha olyan mondatokat tudna írni, „melyekkel meggyőzhetném önmagam / hogy még élek”. Mégpedig „nem akárhogyan és nem / akármilyen nevet viselve”. (Ahogy a költő fogalmazott: neve „védjegy / mint akármely mosópor”). Ez a vágy hívta életre Böndör Pál saját névkálváriáját végigböndörködő regényét, melyben a Bender név mellett más — Bänder, Bépé, Bondor — változatok is fel-feltűnnek. De ez a két évtizeddel korábbi, „mindössze száztíz szóból összeesztergált” témaadó vershez hasonlóan szintén száztíz, végjegyzetnek is nevezhető fejezetből álló szöveg nemcsak életrajzknak, hanem akár kisebbségi sorsörténetünk is olvasható. Az előbbihez a családnév története utáni nyomozás nyújt múltat idéző háttérrel. Amikor az 1910 óta Péterrévén működő tanítóos nevet a „Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr”-hoz zentai püspökkel kinevezésért írt folyamodványa, majd e helyett szállási tanítói állásról szóló levéltári dokumentuma, illetve hősi haláláról kapott értesítés szerint „még hibátlanul írták”. Míg az utóbb említett közösségi vonatkozásra utal, amikor a regény írója vállalkozására, amit néhány oldallal előbb még akár Guinness-rekordra érdemes, vagy tébolyda után kiáltó tettnek vélhetőnek tart, ekképpen ír: „lusta időfolyamokban sodródó hordalék vagyunk, mely kanyarokban el-elhullva, lerakodva, meandereket alkot, majd idővel holtágakat a későbbi kisebbségeknek a bizonytalanság síkján” (92).

Hogy a szerző egy „névtelen ember névfeleslegei”-ből építkezve hagyományos értelemben vett cselekményt nélkülöző regényt ír s ez élvezetes